

Scripta Islandica

Isländska sällskapet
årsbok 54/2003

SWEDISH SCIENCE PRESS
UPPSALA, SWEDEN

Än lever de gamla gudarna Vikten av att forska om fornisländska¹

AV HENRIK WILLIAMS

Magnifice Rector, ärade åhörare:

Den svenska humoristen Axel Wallengren skrev under pseudonymen Falstaff, Fakir och är kanske mest känd för sitt verk ”En var sin egen professor”. En annan, kanske ännu roligare skrift heter ”Ett svårskött pastorat”. Där berättas om hur lantpatron Calle Kula på herrgården Asatorp lyckas omvända alla sina anställda till tron på de gamla nordiska gudarna Oden, Tor och de andra, bara för att reta pastorsadjunkten i socknen. I sitt missionstal säger han avslutningsvis: ”Vi hava ju i vår ägo, inom räckhåll, en riktig, en *svensk*, gammal och god religion, som heter asaläran [...]” (Vitterlek s. 204).

Men hur visste Calle Kula att svenskarna har varit asatroende? Hur vet vi det?

Alla hämtar vi vår kunskap ur samma källa, nämligen de isländska berättelserna om gudar och andra mytiska gestalter i det forna Norden.

Sanningen är den att vi inte skulle veta nästan någonting om asatron i Sverige, om inte islänningen Snorre Sturlasson i början av 1200-talet hade fått snilleblixten att återberätta vissa gudamyter för dåtidens isländska poeter om bakgrunden till de märkliga uttryck, som användes i lovprisningsdikter till nordiska furstar. *Bók þessi heitir Edda* ’Denna bok heter Edda’ står det i Uppsala-handskriften av Snorres verk (Snorri Sturluson 1976: VII). Kanske var det Snorres lärobok som inspirerade en annan isländsk författare att något senare skriva ner alla guda- och hjältedikter han eller hon kände till, en samling vi brukar kalla Den poetiska eddan.

Sanning att säga svarar Island för de två främsta nordiska bidragen till världslitteraturen, förutom eddadiktningen också de isländska sagorna som fortfarande läses och älskas av såväl gammal som ung. Att studera det gamla språket på Island, alltså fornisländska, ger därför rika resultat i sin egen rätt. Litteraturen är överflödande rik och delvis unik. Fornis-

¹ Föreläsning vid professorsinstallationen i Uppsala 11 april 2003.

ländskan, det första nordiska litteraturspråket, är bättre känd i sin gamla form än tungomålen i övriga Norden, och fornisländska brukar också kallas Nordens latin.

Professuren i nordiska språk vid Uppsala universitet får därför inte försumma det näst minsta av de nordiska språken. Ämnet förtjänar att lyftas fram också idag, även om det en gång i tiden studerades med ett så lidelsefullt intresse i Sverige att det dominerade all annan forskning. En holländsk humanist klagade i alla fall 1669 över att svenska lärde inte sysslade med något annat än att ge ut gamla götiska sagor (Widmark 1999: 78).

Den första riktiga storhetstiden för isländsk litteratur i Sverige inföll just under 1600-talets andra hälft. Det göticistiska Sverige hade då blivit en stormakt och var, som stormakter plägar vara, i behov av en ärofull historia för att göra sin ställning rättmätig. Eftersom Sverige i stort sett saknar egna källor till forntiden fick man använda de fornisländska. Isländska handskrifter köptes lagligt och olagligt, islänningar anställdes eller t.o.m. ”kidnappades” för att ge svenska forskare språk- och översättningshjälp i arbetet med att ge ut texterna (se bl.a. Gödel 1897: 81). I Uppsala verkade bl.a. Olof Rudbeck som författade *Atlantica* där bland andra galenskaper hävdades att Atlantis har legat i Sverige.

I Uppsala fanns också fornforskningsprofessorn Olof Verelius, som har äran av att ha givit ut den första isländska sagan, nämligen Götreks och Rolfs saga, en vidunderlig historia som utspelar sig i Västergötland och där den s.k. ättestupan förekommer för första gången. Den skulle fungera så att orkeslösa gamlingar själva hoppade eller, om de var ovilliga kastades, utför ett stup. Den isländska skrönan har tagits på fullt allvar, ättestupan blev en modetanke redan i 1600-talets Sverige så fort sagan kommit ut, och ättestupor började omedelbart pekats ut runt om i landskapet, särskilt i Västergötland. T.o.m. i Nationalencyklopedin möter oss tron på ättestupan (s. 420), och denna förfärande form av pensionärsmissvård har under 1900-talet upprört socialpolitiska skribenter. Ivar Lo-Johansson gick i två böcker runt 1950 till storms mot svensk åldringsvård, vars rötter han fann i just ättestupan (Odén 1996: 221 f.). Men ättestupan är en bluff, en tidig klintbergare, genomskådad redan av bl.a. uppsalaprofessorn Adolf Noreen (Holm 1997: 460) och slutgiltigt nedmonterad av ett koppel forskare under 1990-talet, som avslöjade att ättestupan är ett isländskt skämt med tidigmedeltida svenskar (Damberg 1997, Odén 1996, Holm 1997; se också Fridell 1998: 19 f.), vilka ofta skildras som dumma, hedniska och efterblivna (Lönnroth 1996 m. litt.).

En andra storhetstid för det isländska studiet inföll på det nationalromantiska 1800-talet. Esaias Tegnér skrev Fritjofs saga, Erik Gustav Geijer diktade "Vikingen" och Viktor Rydberg gav ut den populära Fädernas gudasaga. Det fornnordiska blev återigen en modelföreteelse med påföljden att namn som gjorts populära genom svenska diktverk och översättningar av isländska sagor spreds i alla folklager (Otterbjörk 1979: 39–42). Dagens *Hjalmar* och *Ingeborg* är inte gamla namn i svenskan utan lånade från böckernas magiska värld, och samma förtrollelse måste ha vilat över de fattiga föräldrarna i Kalmar som fick för sig att efter en fornnordisk konung ge namnet *Gylfe* åt ett av sina åtta barn.

Så långt historien. Vilket värde har studiet av fornisländskan vid början av det tredje årtusendet? Det må sägas att humaniora har sitt eget värde, men den klarsynta inser snart att svenska staten i alla tider främst har stött den forskning man trott sig ha nytta av (jfr Williams 2000: 7 f.), i nordismens fall en politisk nytta under både 1600- och 1800-talet.

Jag skulle kunna prata timmar om skönheten i ett tusenårigt språk, eller utmaningen att forska på 800 år gamla texter. Men var i detta perspektiv ligger "vikten av att forska om fornisländska"?

Kanske kan ett skäl vara den framväxande rörelse som sysslar med runmagi, nyhedendom och vikingamystik, ibland med politiska förtecken (jfr Huldén 1990: 173 f., Skott 2000: 32 f., Dahl 2001: 142 ff.). Ända sedan 1800-talet har högerextrema krafter försökt kapa vårt nordiska kulturarv. Utan ett fast grepp om vad de fornnordiska källorna verkligen innehåller är det svårare att bekämpa t.ex. nynazism.

Men fornisländska måste ändå i första hand studeras för sin egen skull.

Människor har alltid varit intresserade av sitt ursprung, vare sig det gäller hur DNA-molekylen gör oss till dem vi är eller de historiska händelser eller psykologiska faktorer som skapat vår verklighet eller våra personligheter.

En av de primära mänskliga aktiviteterna är språket. Många litet avvikande företeelser i dagens rikssvenska har en historisk förklaring. På den inte minst bland skolbarn vanliga frågan "varför heter det så" brukar jag svara "därför att det en gång har hetat så". Vill vi förstå det språk vi talar måste vi också titta bakåt, annars blir bilden bara tvådimensionell, d.v.s. platt! Och i ett språkhistoriskt perspektiv är isländskan av oskattbart värde.

Men vi lever inte bara med språket utan också i det, i det språkliga landskapet. Många svårförståeliga ord i svenska dialekter och många dunkla ortnamn runt om i vårt land kan förklaras genom att fornisländska

ländskan bibehåller så många betydelser och ordformer från den nordiska språkgemenskapens tid (jfr Elmevik 2002). Vad beträffar ortnamnen finns det en särskild grupp som har benämnts efter Tor, Oden, Frö, Fröja, Njord eller Ull, t.ex. *Ulleråkers härad* som vi just nu befinner oss i (Vikstrand 2001: 182 ff.). Dessa gudarnas platser säger något om dyrkan av de gamla gudarna, men ingenting skulle vi veta om gudarna själva utan bevarade fornnordiska mytberättelser.

Inte heller skulle vi kunna förklara de mytologiska bildscener som stundom ristats på våra svenska runminnesmärken från vikingatiden, t.ex. bilden på Altunastenen i västra Uppland som återger en fiskare med ett odjur på kroken, hammaren höjd och en av fötterna genom båtens boten. Det handlar naturligtvis om guden Tors fiskafänge efter Midgårdsormen, en myt som Snorre så roande berättar om i sin Edda (Holtsmark 1992: 81–5).

Det finns i alla fall en grupp man inte behöver försvara studiet av fornisländska inför: våra barn. I lågstadiets tredje klass läser man vanligtvis om asagudarna för första gången och det finns alltid någon som fascineras mer än de andra och som utvecklar en intensiv vilja att lära sig allt om asar och vaner, alver och diser, jättar och dvärgar. ”Berätta en gudasaga” är också en vanlig begäran från yngre barn.

Vi måste kunna läsa Snorre Sturlasson och de isländska sagorna på originalspråket. Ny kunskap om den fornnordiska religionen måste komma från färsk forskning. Vem vill fortsätta tro på ättestupan?

Snorres gamla isländska lärobok och det språk den är skriven på är högaktuella också idag. Om du vill veta mer om svenskt språk och svensk kultur – gå hem och läs Snorres Edda (1997), gärna på fornisländska.

Dixi!

Litteratur

- Dahl, Göran, 2001: Den ”nya högern” och nyhedendomen. I: *Myter om det nordiska. Mellan romantik och politik*. Red. C. Raudvere & al. Lund. (Vägar till Midgård 1.)
- Dammsberg, Henrik, 1997: De västgötska ättestuporna – forntidens åldringsvård eller politisk skrämseltaktik? I: *Västgötalitteratur*.
- Elmevik, Lennart, 2002: Ords-katten i den svenska ortnamnskatten. I: *Folkmålsstudier* 41.

- Fridell, Staffan, 1998: "Häggumpergamentet". Ett götiskt falsifikat. I: *Ortnamns-sällskapets i Uppsala årsskrift*.
- Gödel, Vilhelm, 1897: *Fornnorsk-isländsk litteratur i Sverige* 1. Stockholm.
- Holm, Gösta, 1997: Ättestupan. I: *Ord, Sprog oc artige Digt. Et overblik og 28 indblik 1500–1700*. Festskrift til Poul Lindegård Hjorth. Red. F. Lundgreen-Nielsen & al. København.
- Holtsmark, Anne, 1992: *Fornnordisk mytologi. Tro och myter under vikingatiden*. Övers. H. Williams. Lund.
- Huldén, Lars, 1990: Nordens gudar i finlandssvensk litteratur. I: *Vänbok*. Festgabe für Otto Gschwantler zum 60. Geburtstag. Hrsg. I. Sooman. Wien.
- Lönnroth, Lars, 1996: En fjärran spegel. Västnordiska berättande källor om svensk hedendom och om kristningsprocessen på svenskt område. I: *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*. Red. B. Nilsson. Uppsala. (Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 5.)
- Nationalencyklopedin*. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av statens kulturråd. Band 20. Höganäs 1996.
- Odén, Birgitta, 1996: Ättestupan – myt eller verklighet? I: *Scandia* 62:2.
- Otterbjörk, Roland 1979: *Svenska förnamn. Kortfattat namnlexikon*. 3 uppl. Stockholm (Skrifter utg. av Svenska språknämnden 29.)
- Skott, Fredrik, 2000: *Asatro i tiden*. Göteborg. (Småskrifter utgivna av Språk- och folkminnesinstitutet Dialekt-, ortnamns- och folkminnesinstitutet i Göteborg 1.)
- Snorres Edda*. Övers. från isländskan och inledning av Karl G. Johansson och Mats Malm. Stockholm 1997.
- Snorri Sturluson 1976: *Edda. Gylfaginning og Prosafortellingene av Skáldskaparmál*. Utg. av Anne Holtsmark & Jón Helgason. 2 uppl. Oslo–Stockholm–København 1976.
- Widmark, Gun, 1999: Isländsk-svenska kontakter i äldre tid. I: *Scripta Islandica* 50.
- Vikstrand, Per, 2001: *Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i mälardalskapen*. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 77. Studier till en svensk ortnamnsatlas 17.)
- Williams, Henrik, 2000: Framtidens fornnordiska filologi: etymologisk exempel-samling eller litteraturteoretisk lekstuga? I: *Den fornnordiska texten i filologisk och litteraturvetenskaplig belysning*. Red. K. Jóhannesson & al. Göteborg. (Gothenburg Old Norse Studies 2.)
- Vitterlek = *Falstaff Fakirs Vitterlek*. Utg. av Hans Küntzel. 6 uppl. Stockholm 1980.

ÅRGÅNG 49 · 1998: *Veturlíði Óskarsson*, Om låneord og fremmed påvirkning på ældre islandsk sprog. – *Jóhanna Barðdal*, Argument Structure, Syntactic Structure and Morphological Case of the Impersonal Construction in the History of Scandinavian. – *Jan Ragnar Hagland*, Note on Two Runic Inscriptions relating to the Christianization of Norway and Sweden. – *William Sayers*, The ship *heiti* in Snorri's *Skáldskaparmál*. – Henrik Williams, Rec. av *Snorres Edda*. Översättning från isländskan och inledning av Karl G. Johansson och Mats Malm.

ÅRGÅNG 50 · 1999: *Lennart Elmevik*, Isländska sällskapet 50 år. – *Bjarni Guðnason*, Guðrún Ósvifursdóttir och Laxdæla Saga. – *Veturlíði Óskarsson*, Verbet isländskt ské. – *Henrik Williams*, Nordisk paleografisk debatt i svenskt perspektiv. En kort överblick. – *Carl-Otto von Sydow*, Jón Helgasons dikt Kom milda nótt i svensk tolkning. – *Veturlíði Óskarsson*, Är isländsk språkvård på rätt väg? – *Gun Widmark*, Isländsk-svenska kontakter i äldre tid.

ÅRGÅNG 51 · 2000: *Lennart Elmevik*, Vidar Reinhammar. Minnesord. – *Peter Springborg*, De islandske håndskrifter og "håndskriftsagen". – *Gun Widmark*, Om muntlighet och skriftlighet i den isländska sagan. – *Judy Quinn*, Editing the Edda—the case of *Völuspá*. – *Kirsten Wolf*, Laughter in Old Norse-Icelandic Literature. – *Fjodor Uspenskij*, Towards Further Interpretation of the Primordial Cow *Auðhumla*. – *Tom Markey*, Icelandic *sími* and Soul Contracting. – *Björn Hagström*, Den färöiska "Modersmålsordboken".

ÅRGÅNG 52 · 2001: *Lennart Elmevik*, Claes Åneman. Minnesord. – *Lars Lönnroth*, Laxness och isländsk sagatradition. – *François-Xavier Dillmann*, Om hundar och hedningar. Kring den fornvästnordiska sammansättningen *hundheiðinn*. – *Mindy MacLeod*, *Bandrúnir* in Icelandic Sagas. – *Thorgunn Snædal*, Snorre Sturlasson — hövding och historiker. – *Guðrún Kvaran*, Omkring en doktorafhandling om middelnedertyske låneord i islandsk diplomatsprog frem til år 1500.

ÅRGÅNG 53 · 2002: *Veturlíði Óskarsson*, Studiosus antiquitatum. Om Jón Ólafsson från Grunnavík, förebilden till Halldór Laxness sagoperson Jón Guðmundsson från Grindavík. – *Bórgunnur Snædal*, From Rök to Skagafjörður: Icelandic runes and their connection with the Scandinavian runes of the Viking period. – *Patrik Larsson*, Det fornvästnordiska personbinnamnet *Kíkr*. – *Veturlíði Óskarsson*, Ur en eddadikts forskningshistoria.

ÅRGÅNG 54 · 2003: *Henrik Williams*, Ån lever de gamla gudarna. Vikten av att forska om fornisländska. – *Anna Helga Hannesdóttir*, Islänningars attityder till språkliga normer. – *Kristinn Jóhannesson*, Halldór Laxness — samtidens spegel. – *Fredrik Charpentier Ljungqvist*, Arngrímur Jónsson och hans verk. – *Adolfo Zavaroni*, Communitarian Regime and Individual Power: *Othinus* versus *Ollerus* and *Mithothyn*.

Försäljning av Scripta Islandica – i fråga om äldre årgångar i mån av tillgång – sker genom distributören, Swedish Science Press, Box 118, SE-751 04 Uppsala. E-post: info@ssp.nu.

Anmälan om inträde i Isländska sällskapet i Uppsala kan göras hos och bidrag för publicering i Scripta Islandica sändas till professor Henrik Williams, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, Box 527, SE-751 20 Uppsala. E-post: henrik.williams@nordiska.uu.se.

Avgifter: för årligt betalande ledamot 75 kronor, för ständig ledamot 1 500 kronor.

Sällskapets postgirokonto är 10 21 83-1.

Årligt betalande ledamot erhåller varje ny årgång av Scripta Islandica mot räkning å ett löpp som representerar årsavgiften plus porto- och expeditionskostnader. Ständig ledamot erhåller varje ny årsbok samt har möjlighet att köpa tillgängliga äldre årgångar med 50 % rabatt.